इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक [illegible]९८ (८२७)

ग्रंथ नाम [illegible] किल्ल्याची

[illegible] बखर

विषय [illegible]

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. " Joint project of the

(1A)

श्री शिवाजी आणि सिंधुदुर्ग.

शिवरायाचें आठवावें रूप ॥
शिवरायाचा आठवावा साक्षेप ॥
शिवरायाचा आठवावा प्रताप ॥
भूमंडळीं [illegible] ॥

श्री जगदीशाच्या इच्छा मानें होवो; किंवा मानव मंडळाच्या पूर्व कर्मानें अथवा आधुनिक [illegible] होवो; कसेंही असलें तरी, मनुष्याच्या उन्नतीचे अवनतीचे [illegible] यांहिंना कांही दिवस असतातच. जशी आपादीं [illegible] चढती आणि पडती असते; तसाच पूर्वी [illegible] अवाढव्य व रुंद ही उन्नती आणि अस्त [illegible] मनुष्याचा हा सर्वसाधारण नियमच आहे. त[illegible] समावेश आजच. परंतु असें कां व्हावें? [illegible] विचार [illegible] मानव मंडळाच्या मनांत [illegible] हुकाचा अनेक दिशांकडे धांवते! तरीही [illegible] ठरतें न करवत नाहीं. आणि आम्ही मनुष्य अज्ञानी [illegible] आहों, असें समजून स्वस्थ रहाण्याचा प्रसंग येतो. तथापि तसेंहि होत नाहीं. कायच प्रकार आहे पहा! ज्या विचारानें मनुष्याची मति गुंग होते; त्याची बुद्धि पुन्हा प्रकाश पावते; आणि जेथें कांहींच समजत नाहीं से होतें! त्याचा विचार करावा तरी कसा? असो, ज्या गोष्टीच्या विचारास अर्थात तसें साधन किंवा साहाय्य नाहीं; आणि तोच विचार करीत बसण्याचें हें स्थळ देखील नव्हे; याचा अर्थ फालहाल करणें म्हणजे संकुचित स्थळ विनाकारण विस्तीर्ण करणें आहे.

(1B)

इसवी सनाच्या अकराव्या शतकांत गिझनीचा बादशाहा महमद, यानें हिंदुस्थानावर स्वारी केली. त्यानंतर अनुमानें दोनशें वर्षांत हिंदुस्थानचा बहुतेक भाग, यवनांच्या आधिनतेंत गेला. हिंदुस्थानांतील सारस्वें विस्तीर्ण आणि लक्ष्मी देवीच्या माहेरघरासारखें परम श्रीमान महाराज्य, यवनांच्या ताब्यांत गेल्यावर सुमारें शंभर वर्षें तेथील, स्वस्थ होऊं भारत वर्षाच्या भारीजनदर दसी [illegible]

(1) विंध्याचलाच्या सारख्या गगनचुंबित, अचल, व सुदृढ तट व नर्मदा
नदीसारख्या सखोल आणि पात्रानें मोठ्या खंदकाचें उल्लंघन
करावें; असें त्यांच्या मनांत आलें नाहीं. किंवा असलें दुष्कर कृत्य करण्या
स त्यांस धैर्यच झालें नाहीं! परंतु तेराव्या शतकांत धाडसी
अल्लाउद्दीन खिलजीनें इतर यवन नृपांप्रमाणें न भितां नर्मदा उल्लंघन
केली. आणि हिंदु लोकांची राजधानी जी देवगड तेथें आपला तळ
ठोकिला. तेव्हां तेथील यादवांच्या सत्तेंत राहूनच खिलजीची दहशत
[illegible] असें [illegible] तिनक्यांतच, त्याच्या वीरशिरोमणी पुत्रानें
[illegible] हिंमतीनें स्वबळेंच सैन्य उभें केलें आणि
अल्लाउद्दीनाच्या फौजेस [illegible] नेटानें दिला. परंतु त्याच्या
पराक्रमाचें, व्हावें तसें सार्थक झालें नाहीं! राजपुत्राचा पराभव झाला.
अल्लाउद्दीनास विपुल द्रव्य व इलीचपूर परगणा देऊन त्याशीं तह
करणें भाग पडलें. त्यानंतर अल्लाउद्दीनाचा सेनापति मलीक काफूर
तीन वेळ दक्षिण देशावर स्वारी करून आला. त्यानें नर्मदा नदीपा-
सून कन्याकुमारी पर्यंत, वतनें व सर्व संस्थानांची धुळधाण उडविली!
मलीकच्या घोर स्वारीनें दक्षिण प्रांतांत जिकडे तिकडे बेबंदशाही
दिसूं लागली. इतकें झालें तरी अल्लाउद्दीनानें मरणापर्यंत,
देवगड शिवाय [illegible] हिंदु राजांच्या स्वाधीन [illegible]
चौदाव्या शतकांत [illegible] तघलक संस्थानें दिल्लीची बादशाही
तेव्हां | झाल्या; त्यांचा पुत्र जूनाखान दक्षिण देशावर चाल करून आला.
त्यानें सन १३२३ त तैलंगण [illegible] आपल्या ताब्यांत घेतला. पुढें
तोच महमद तघलक [illegible] धारण करून दिल्लीचा बाद
शहा बनला. त्यानें १३२७ [illegible] देवगड येथें आपली
राजधानी करण्याचा प्रयत्न केला आणि देवगडचें नांव दौलता
बाद ठेवून दक्षिण देशावर जरब बसविण्याचा उद्योग आरंभिला.
तैलंगण प्रांत परतंत्र्याच्या आधीन असतां त्या जागीच, हिंदु लोकांनी
विजयानगरांत आपलें स्वतंत्र राज्य स्थापिलें. अशी धांदल
चालली असतां तिकडे, जहिरखांनें सन १३४७ त तैलंगणच्या
राजाचें साहाय्य घेऊन दौलताबाद येथें एक स्वतंत्र "यवनी राज्य"
स्थापन केलें. अशा प्रकारच्या उलाढाली अवनतींत कांहीं काळ
लोटल्यानंतर विजयनगर व दौलताबाद हीं दोन्हीं राज्यें दक्षिणेंत
फार बलाढ्य व धनकनकसंपन्न आहेत; अशी त्यांची प्रख्याति
गाजूं लागली. त्यानंतर सुमारें तीनशें वर्षें यवनांनी दक्षिण
दिशेकडे आपला मोर्चा फिरवावा असें मनांत आणिलें नाहीं.

केवळ दिल्लीच्या बादशहाच्या हुकमतीतून बराच काळ
दक्षिण प्रांत सुटला होता; तरी दौलताबादेस हिंदु राजांनी
यवन राज्याची जी संस्थापना होऊं दिली; तेंच एक महान्

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

विपत्तीचें भयंकर व अत्यंत अनहित भावक दुष्ट बीज, हिंदु
लोकांनीं आपल्या हातानें आपल्याच घरांत रुजत घातलें! ~~हेतें~~.
तेंच, पुढें यांच्या विनाशास कारणीभूत झालें! दौलताबादचें
यवनराज्य दिवसानुदिवस बळकट व स्थैर्य येऊं लागलें. आणि हिंदु
लोकांच्या जातीय जीवनानें दुर्दैवरथाचा आश्रय घेण्यास
प्रारंभ केला! पुढच्या महान् व क्रूर इत्यादि बांडगूळ वाढावें
आणि आलेंच पराक्रमी पुरुष होऊन आपला विस्तार पाहिजे तसा वाढ
वून आपल्या आश्रयदात्याच्या सफाई नाश करावा; व आपणच
महावृक्ष म्हणून पुढें यावें; त्यांतीलच हा प्रकार होय! असो, गत
गोष्टी विषयीं शोक करणें जरी व्यर्थ, तरी तोही टाळतां येत
नाहीं आणि करावा तरी तिळतो आहे थोडे?

लोक वार्ता असें सांगते कीं, दौलताबाद येथील पहिला बाद
2A शहा जाफरखां, पूर्वी दिल्ली बादशहानें विकत घेतलेला गुलाम
होता. त्याची तेलंगण, चपळता, विश्वास, स्वामिनिष्ठा व हुशारी
इ० सद्गुण पाहून त्या दयाळू बादशहानें त्यास गुलामगिरींतून
मुक्त केलें. नंतर दैवयोगानें [illegible] आपल्या कर्तृत्वशक्तीनें
असो. जाफरखां [illegible] यानें [illegible] मुक्त करून
त्या ब्राह्मणास [illegible] आणि स्वामिनिष्ठा
प्रदर्शित [illegible] बाहामनी — ब्राह्मणी — असें
उपपद जोडिलें. या ब्राह्मणी [illegible] विस्तार कौशल्यानेंच पार वाढवि
गत झाला. आणि [illegible] त्या राज्याचीं पांच स्वतंत्र
राज्यें झालीं. [illegible] विस्तार वाढला, तितक्याच
2B प्रमाणानें त्याचा [illegible] उन्नति आणि अवनतीचे
असेंच विचित्र चक्र [illegible] आहेत! सन १५२६ त ब्राह्मणी रा-
ज्याचा व अखेरचा यवन राज्याचा लोप होऊन विजापूर, गो-
वळकोंडा इ० पांच महाराष्ट्रें झालीं. आणि सन १५६५ त तालिकोट
व रक्षित तंगडीच्या जंगी लढाईंत, विजयनगरच्या सदरसेनेचा
पराभव होतांच सर्व यवन पराभव करून हिंदुराजांच्या स्वातंत्र्याचा समूळ
नाश केला असें म्हटलें तरी चालेल. विजयनगरची सर्व
प्रकारें दुर्दशा होतांच, विजापूर — विजयपूर — गोंवळकोंडा व
अहमदनगर हीं तिन्हीं राज्यें, पराक्रमी व प्रतापसंपन्न झालीं.
आणि कर्नाटक व द्रविड देशचे हिंदुराजे, विजापूर व गोंवळकोंड
च्या शहांचे अंकित झाले.

दिल्लीपति अकबर बादशहानें सन १६०० त दक्षिणदेश
2C जिंकण्याचा घाट घातला. आणि तो बादशहा मरण्यापूर्वींच,
खानदेश व अहमदनगरच्या आधीन तेंतील बहुतेक भाग,
दिल्लीच्या राज्यास स्वाधीन झाला. सन १६३६ त अकबराच्या

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

नाहूं शहाजहान ह्यानें अहमदनगर आपल्या ताब्यांत घेतलें.
सारांश, आतां आपल्या कालांत येऊन पोंचलों आहों; या-
काळीं दक्षिणेंत विजापूर व गोंवळकोंडा हीं च यावनी राज्
भरभराटीस आलेलीं, विस्तृत, पराक्रमसंपन्न, आणि सेना
सुरक्षित प्रबल-यवन-राज्यें होतीं.

ह्या सर्व राजकीय फेरफाराच्या वेळीं महाराष्ट्राची
किंवा मराठ्यांची स्थिति कोणत्या प्रकारची होती? या प्रश्ना-
चा विचार करूं लागलों तर असें म्हणतां येईल कीं, दौलताबाद
अहमदनगर, विजापूर व गोंवळकोंडा इ. यवन राज्यांच्या
आधीन तेंत जे तांबाचे रजपूत हिंदु राजे होते, त्यांची स्थिति
अगदीं निकृष्ट व स्थैर्य पोंचली होती, असें जरी नाहीं, तरी
"परकी„ ते कधीं "आपले होणार" लागणें निपजत नाहींत! हेंच
खरें. हल्लींच्या आपल्या राज्यकर्ते इंग्रज जरी सुधारणेच्या शिखर
रावर पोंचले आहेत. [illegible] आरमांचा, हाकमोठा, कलाक्टर शहा
इत्यादिकांची अगदीं [illegible] आहेत, हिंदुस्थानांतील
[illegible] पडली, तर तिच्या धानि
खंडित स्वरूपा [illegible] प्रतिपालित होऊं लागतो.
तरी ते लोक "आम्ही [illegible] पारेच्या राज्यांत [illegible] दिलें आहे
तें तर वाटीस्या टोकां [illegible] तसें नाहींच विचार! आम्ही
करूं तो कायदा, त्यांस [illegible] अशा लोकांची इतिर्ने हिंदु राजांशीं
व प्रजेशीं वागतात. [illegible] परकीय राजांस वागवतां येत
नसे किंवा हिंदु लोकांस [illegible] वरील प्रकार
केला हि असला तरी निर्विवाद असें म्हणण्यास चिंता नाहीं कीं,
यवनराज्य, कुपंथाचा तवचास. या राजांस मराठे लोकांच्या
बुद्धिमत्तेची किंवा सहाय्याची अत्यावश्यकता असे. राज्य म्हटलें
कीं, त्याच्या पोटीं जिल्ह्यांचा, तालुक्यांचा व परगण्यांचा यथाश-
क्ति समावेश व्हावयाचाच. या तालुक्यांवर अथवा जिल्ह्यांवर
अधिकार चालविणारे अमलदार, बहुत करून यवनच असत.
परंतु नाइलाजामुळें असो; किंवा अन्य कांहीं कारणानें असो;
केव्हां केव्हां प्रजेकडील वसाचा पैसा वसूल करून तो राजकोशांत
पाठविण्याचें काम करण्याकरतां मराठ्यांस हि त्या अधिकारावर
नेमणें भाग पडे. दक्षिणेकडील बहुतेक प्रांत डोंगराळ असून
पहाडांवर पुष्कळ डोंगरी किल्ले बांधलेले होते. ते, मराठे अमलदा-
रांच्या ताब्यांत देण्यास यवन राजांस कारसा संकोच वाटत
नव्हता. अथवा नाइलाजामुळें ही ते तसें करीत असतील!
कित्येक अधिकाऱ्यांस राजकोशांतून पगार मिळे आणि

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

देत.

किल्ल्यांस आसमंतांतील जमीन, जहागिरी दाखल ~~मिळे~~. ते-
किल्लेदार, आपल्या जहागिरीच्या उत्पन्नांतून आपल्या कडील कि-
ल्ल्यांच्या संरक्षणाची अवश्य ती तजवीज ठेवीत. अशा प्र-
कारच्या किल्लेदार, देशमुखांशिवाय कित्येक हिंदु लोक, यवन
राजांचे नोकरीस रहात. त्यांत कित्येक शंभर घोडेस्वारांचे
धनी; कित्येक दोन शेंचे, कित्येक पांचशें स्वारांचे-कित्येक सातशें
हजार-पांच-सात-दहा-बारा हजार अश्वारोही सेनेचे
अमूरव असत. त्यांस, बादशहाच्या आज्ञेप्रमाणें युद्धप्रसंगीं
नियमित संख्येचें सैन्य सिद्ध राखावें लागे. आणि सेनेच्या
पगारा करितां किंवा दुसऱ्या अवश्य खर्चीकरितां त्यांस जहागिरी
मिळे. शत्रुसैन्यावर अचानक छापा घालून पुढें जिकडे त्या
जिकडे प्रांत प्रांत होऊन जाव्यांत, मराठ्यांचें सैन्य पहिल्या प्र-
तिन्हें नरवेज! अशा [illegible] मौलिक होता. ही हुकूमत
प्यादाखविण्याची [illegible] किंवा नि[illegible] वर अनेक स्थानी टिकून
करून पुढ्या आपण आ[illegible]त नाहीं म्हणून भानावर हात
ठेवण्याची रीत; यवन राजांचे [illegible] जय मिळणी पडे. केव्हां केव्हां
यवन राजांची आपल्या[illegible] मानें आणि यवन व हिंदु
लोक, आपआपल्या [illegible] व दैवतांस मान राखण्या कि
स्वजातीयांसाठी आ[illegible] कविता करीत.!!

निजामपूर तालुक्यात [illegible] आश्रित होते त चंद्रराव मोरे
व मोरोबा आणाजीचे [illegible]पणा, युद्धकला विशारद, कावे-
बाज, चतुर व हिंमत[illegible] बारा-बारा हजार सेनेचे
मुख्य नायक होते. त्यांनी, बादशहाच्या आज्ञेप्रमाणें तीस वा
बारचा या दोन नद्यांमधील वस्तीचा प्रांत आपल्या आधिपत्यांत
घेतला. तेव्हां बादशहा फार संतुष्ट झाला. त्यानें तो प्रांत, चार
थोडी रक्कम मुकरर करून चंद्रराव मोऱ्यास जहागीर दिला.
त्या प्रांतावर चंद्ररावाच्या सात पिढ्यांनी— "राजा, यशवंत, अं-
[illegible]
घोरपडे, उद्वळे आणि सावंत ~~[illegible]~~. हे जहागीरदार-देशमुख-
सामंत किंवा मांडलिक राजे देखील, आपसांत कलह करीत!
ज्ञातिविरोध फार भयंकर! एकमेकांचे ते परिवेष्टित व वृद्धीचे
पोटीं घेरलेल्या कोंकणप्रांतीं तर व दक्षिणेतील लहान स्थळांत
आणि सर्व ठिकाणी, स्थानिक मोठमोठ्या वेशांत, परस्परांत
विरोध हा ठेवलेलाच. केवळ, ह्या ज्ञातिविरोधामुळेंच, पहाडांत
काय आणि सपाट भूमिवर काय? परम भयानक व घनघोर
युद्ध माजे आणि अनिवार रक्तपात होई! थोडासा सूक्ष्म-

विचार केला तर हें ही दुसऱ्या प्रकारचें सुचिन्ह म्हणतां येईल.
कारण, परिचालनानें ज्या शरीर जसें कसून सुदृढ होतें, तसेंच
जुलमाचे तडाके सहन करीत राहिल्यें मी, जातीय बळ व
जीवन ही सुरक्षित व परिपुष्ट होत जातें.

विजापूरकरांचे आश्रित तेंव्हा जसे घोरपडे व मोहिते, तसेच
अहमदनगरकरांचे आश्रित तेंव्हा जाधव व भोसले हे दोन्ही सरदार,
तरवार बहादूर, अलौकिक धैर्याचे, स्वामिनिष्ठ, शूर, धीर व
गंभीर होते. मोठ्यात मोठा लखोजी जाधव हा अहमदनगरकरांचा परम प्रबळ व प्रख्यात सेनापति होता. त्याकडे
दहा हजार स्वारांची सरदारी व पुष्कळ प्रांतांची जहागीर
होती. भोसल्यांची ही घराण्या प्रतिष्ठित व शक्तिसंपन्न वंशांत
गणना होत असे. यांकडे जाधवांइतकी जहागिरी नव्हती
हें जरी खरें, तरी ते दोन्ही वंश अहमदनगर राज्याचे चांगले
मजबूत आधार होते. असो, जाधवांच्या वंशांत श्रीशिवाजीच्या मातोश्री व भोसल्यांचे वंशांत पित्याचें जनन झालें
हें इतिहासज्ञास विदित आहेच.

भोसले वंशांत मालोजी [illegible] १५५० त जन्मला. त्याच्या
पित्याचें नांव बाबाजी [illegible] के प्रतिष्ठित उदयपूरच्या राण्याचा पुत्र. बाबाजी के [illegible] ची पाटीलकी होती. मालोजीस
तीन बंधु होते यांच्या [illegible] तून, तो आपल्या सर्व बांसह
दौलताबादेस आला. [illegible] शिंदखेडकर चाकरीस लागला.
परंतु त्या स्थितींत [illegible] येऊन, तो तेथून निघून
लखोजी जाधवाच्या [illegible] राहिला.

मालोजीस फार दिवस पुत्र संतान नव्हतें. म्हणून त्याच्या
दीपाबाई नामक स्त्रीनें अहमदनगर येथील शाहा सरीफ नांवाच्या पीरास असा नवस केला कीं, "मला जर पुत्र होईल तर मी
त्यास तुझें नांव ठेवीन." कर्मधर्म संयोगानें सौभाग्यवती दीपाबाई
गर्भवती झाली आणि सन १५९४ त एक पुत्र प्रसवली. तेव्हां
पीरानें आपल्यावर कृपा केली असें समजून नवस पुरा करण्याकरतां, तिनें त्याचें नांव शहाजी ठेविलें. सन १५९७ त तिला
दुसरा पुत्र झाला. त्याचें नांव सरीफजी ठेवून दीपाबाई आपल्या वचनांतून अगदीच मुक्त झाली.

शहाजी, सुलक्षणी, स्वरूपसुंदर, सद्गुणी व गोजिरवाणा पुत्र होता.
त्यावर सर्वांची प्रीति असे. कोणी ही त्यास पाहिलें, हस्तेनें तरी
त्यास उचलून घेऊन आपल्या हृदयाचें शांतवन करावें; असें
त्यास वाटल्याशिवाय रहात नसे. लखोजी जाधवाचें ही
शहाजीवर अतिशय प्रेम होतें. तो, प्रेमानें व लडिवाळपणानें
त्यास वारंवार कडे-खांद्यावर घेई. त्याशी बोबड्या शब्दानें

" Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(6)

बोलत असतां हातें वाजवीत करी. त्यास इतकुली पुढें घडल्या
होती. ती शहाजीस सांगावी. आपले त्याच घरांत जोंवर कांहीं केला तर बरें
असें जाधवांच्या मनांत येऊन तो वारंवार तसे उद्गार प्रगट
करी. एकदां तो "आमच्या जिजाबाईस शहाजी सारखा सुंदर
नवरा कोठून यावयाचा" असें किंवा "आपल्या लेकीच्या योग्य
त्या कन्येस शहाजीच सर्वोत्कृष्ट नवरा आहे. या विना जिजीस
दुसरा वर यावयाचा नाहीं" असें बोलून चुकला. तेव्हां लखोजी-
च्या धर्मपत्नीस, फार क्रोध आला. कारण, तिला धन-
कनक संपन्न जामात पाहिजे होता आणि भोसल्यांकडे ति-
तक्याच गोष्टीचा विचार होता! परंतु "अनंत हस्तें कमलावराने
देतां किती घेशील दो कराने?" हे त्यांच्या मनांत यावयाचें आणि
म्हणजे तो वाढेल त्याला याचें हैल तसें होतो. सन १६०३ माघ शु॥
५ स मालोजीला जगरत्नजी— जगदंबा देवी प्रसन्न झाली.
तिनें उदार मनानें अगणित द्रव्य ठेवा आपल्या हातावर दिला.
मालोजी कुबेर झाला. या तऱ्हेने जाधवांच्या पत्नीचें मत
फिरवेंतो, आपल्या मुलीस अनुरूप वर हवा होता. शेवटीं
जिजीचें व शहाजीचें सन १६०४ त मोठ्या थाटानें व
कडाक्यानें लग्न झालें. [illegible] वधूवरांचें लग्न करीं समारंभास
अहमदनगरच्या बादशहा [illegible] लवाजम्यानिशीं आला
होता. त्याच्या जाधव व [illegible] यांचे मनांत आदरसत्कार केला.
या वेळीं [illegible] देऊन बादशहानें
मालोजी व शहाजी [illegible] ची जोड [illegible] मनसबदारी
दिली. हा प्रकार जरी [illegible] तरी जाधव आणि भोसले
यांत पुढें फारच वैमनस्य आलें. तेव्हां भोसला, अहमदनगर-
करांचा पक्ष सोडून विजापूरकरांच्या आश्रयास गेला. तेथें
आदिलशहानें त्यास "वजीर" ही बहुमानाची पदवी व बारा
हजार स्वारांची सरदारी दिली. शहाजीकडे पुणें आणि सुपें
हे दोन प्रांत जहागीर होते.

निजामशाहींतील शिवनेरी किल्ला, शहाजीच्या ताब्यांत
होता. तेथें शहाजीची गर्भवती पत्नी जिजाबाई रहात असे.
तिनें, या किल्ल्यांतील श्री भवानी शिवाईस नवस केला कीं,
"मला पुत्र झाला तर मी त्यास तुझें नांव ठेवीन." जगदंबा नव-
सास पावली. आणि शके १५४९ प्रभव नाम संवत्सरीं वैशाख
शु॥ ५ चंद्रवारीं सौभाग्यवती जिजा, पुत्रवती झाली. शिवाईच्या

*: मल्हार रामराव चिटनीस वैशाख शु॥ २ गुरुवारीं शिवाजी जन्मला
असें ~~[illegible]~~ यांनी लिहिलेल्या शिवाजीच्या बखरींत लिहिलें आहे. तरीत्या
विषयीं ही साधक-बाधक प्रमाणें प्रसिद्ध होत आहेत. आजपर्यंत शिवजयंती
वैशाख शु॥ २ स होत आहे.

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

कृपा प्रसादानें आपणास पुनः राज्य प्राप्त झालें, असें समजून जीजाबाईनें पुत्राचें नांव शिवाजी ठेविलें.

शहाजीनें आपल्या जहागिरीच्या प्रांताची व रयतेच्या कामाकरितां दादोजी कोंडदेव यास कारभारी नेमिलें होतें. दादोजी शहाणा, विश्वासी, धूर्त, दूरदृष्टि, गंभीर, धैर्यवान, प्रामाणिक, स्वकर्तव्यदक्ष, व स्वकार्यदक्ष असे. तो सन १६३७ त आपल्या कडील प्रांताचा हिशोब देण्याकरितां शहाजीकडे गेला होता. तिकडून परत येतांना, शहाजीनें आपली जीजा व शिवाजी यांस तुम्ही जातांना पुण्यास घेऊन जा. अशी आज्ञा केली. तेव्हां दादोजी त्यांस घेऊन पुण्यास आला. तेव्हां शिवाजीचें वय अवघें दहा वर्षांचें होतें.

शिवाजी व जीजाबाई पुण्यास येतांच, दादोजीनें त्यां करतां आलिशान, भव्य व मजबूत असा एक स्वतंत्र वाडा* बांधून दिला आणि त्यांच्या [illegible] व पाहिजे ते त्यांच्या संरक्षणार्थ ठेऊन [illegible] ठेविले. लहानपणा पासूनच दादोजीनें शिवाजीस घोड्यावर [illegible] वगैरे, सर्व विद्या, तरवार, तीर, भाला [illegible] युद्धांचे प्रकार [illegible] शिकविल्या. [illegible] व मसलत युद्धांची [illegible] कशा त्याने स्वीकारावे? [illegible]? केव्हां [illegible] हल्ला करावा? छापा कसा [illegible]? [illegible] इत्यादि प्रकार कसे? यांचा केव्हां व कसा उपयोग [illegible] युक्ति प्रयुक्तीनें आपण यश विजय संपादन [illegible] प्रजा धर्म कसे असतात? राजानें प्रजेशीं कसें वागावें? [illegible] प्रजा पालन करण्यांत किती व कसें दक्ष असावें? आपण कोण? आपलें कर्तव्य काय? जन्मभूमीच्या स्वातंत्र्य कोणतें? आयाबहिणी कशी मानावी? शिवाय मागें हद्द त्याच्या प्रसंग आल्या तर कशा हिकमतीनें वागावें? युद्ध कालच्या कशा हरवाव्या? हेर कसे असावे? शत्रूकडील सर्व हकिगत कशा सूक्ष्म रीतीनें अवलोकन करावी? यांच्या हालचालीवर कसें लक्ष असावें? आपले कोण? परकी कोण? यांशीं आपली कशी नातीगोत असावी? स्वामीनिष्ठ, राजनैतिक व व्यवहारिक नित्य धर्म कोणता? इ० अनेक प्रकार त्यांस पूर्ण दादोजी म्हणाले. "शिवबा? कितीहि विपत्काल आला, तरी धैर्य सोडूं नये. कितीहि विपत्ती कोसळली, तरी उन्मत्त होऊं नये. सत्यतेनें वागावें. असत्याचा परित्याग करावा. नेहमीं उद्योग जिज्ञासा असावें. जी नित हव्यास मानत जावें. कीर्ति करतां प्राण देखील द्यावा. परंतु दौलत [illegible]

---

* याचाड्यास "लाल महाल" असें म्हणत.
पहा. मराठी साम्राज्याची छोटी बखर.

Joint Project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(८)

मुळींच कलंकित होऊं नये. दुराचारी मनुष्याचा तिरस्कार करून सह-
वास करूं नये. निर्व्यसनी असावें. सज्जनांच्या सहवासकरावा.
परोपकारी असावें. परदुःखानें दुःखी व सुखानें सुखी व्हावें.
दया, क्षमा, शौर्य व शांति असावी. विनयी असावें. सत्कृत्य करावें
कारण, सत्कृत्यें हीं सुपुष्पें आणि सत्कीर्ति हा त्यांचा सुगंध होय.
संपत्तीचा सद्व्यय करावा. रणशूराचा मान-धन, सत्कीर्त अधि-
क प्रिय. ~~हे~~ संपत्ति श्रमाधीन आहे. सुविद्या ~~[illegible]~~ योजते
शिवाय, संकट निरसन होत नाहीं. मातापित्यास परमेश्वरा
प्रमाणें समजत जावा. त्यांची आज्ञा शिरसावंद्य करावी. ईश्वरा
चें भय धरून ~~[illegible]~~ वागावें. प्रभुचिंतन करून कोणत्याही
कृत्यास आरंभ करावा. सज्जनांचें पालन करण्यास तत्पर व्हावें.
गौब्राम्हण प्रतिपालन करावें. अखंड सावधान असावें. कधीं
ही दुश्चित्त असूं नये. मराठा जातीत [illegible] मेळवावा आणि निर्मल कीर्ति
चा तें [illegible] ज्या ज्या सदुपायांनी शिवा
जीच्या मनांत स्व[illegible]शाभिमान, स्वधर्माभिमान, स्वजात्याभिमान
आणि स्वाभिमान सदैव [illegible] से संरक्षण दादोजी
[illegible] च लिहिण्या वाचण्याकडे शि
लें त्यास दि[illegible] [illegible] ण व कीर्तन श्रवण हीं मनाचा-
वाजीचें अ[illegible]. [illegible] यांची प्रेम व यश त्यामुळें जयवी
भूत करी. [illegible]
त्यांच्या आ[illegible] राजा [illegible] तांच्या त्यांची धूळ धाणवी.
येसाजी व [illegible]नाजी [illegible] बाजी प्रभु [illegible] हे शिवाजीचे
परम प्रीय मित्र होते [illegible] वर येऊन तो गगनचुंबित पर्व
तांच्या दऱ्या खोऱ्या [illegible] गांतून वारंवार फिरे.
त्यामुळें पर्वतांतील अनेक [illegible] ठाणांची त्यास माहिती झाली. ती त्याला
आपली पुढें अंतःकरण हि प्रशस्त होण्यास तेंच उत्तम साधन
कारण झालें, असें म्हटलें तरी चालेल. असो, शिवाजी सारखे
सत् शिष्य आणि दादोजी सारखा सन्मान्य गुरु यांचा यो-
गाचें सर्वोत्तम सुवर्णाच्या कोंदणांत मौल्यवान हिऱ्या प्रमाणें
त्याची प्रभा फांकूं लागली.

दादोजीनें आपल्या प्रांतांची उत्तम व्यवस्था ठेविली
होती. व तो शिवाजीचें लालन पालन ही आस्थापूर्वक करी
शिवाजी जसजसा वयांत येऊं लागला तसतसें त्याचें जो-
म व क्षात्रतेज विशेष प्रकट होऊं लागलें. हिंदुस्थान म्हणजे
आम्हा आर्य लोकांचा देश. त्यांत विदेशियांचें नांव देखील
असूं नये; असें त्यास वाटे. आणि असेंच समजानें तो विदे-
शियांशी वागे. आपली वडिलोपार्जित गांव किंवा शहरें आपल्या
ताब्यांत येतली तर कायदा करत आहे? असें तो वारंवार

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(१) स्पष्ट सांगे. आपल्या देशांत येऊन परकीयांनीं सुलतान राज्य करावें; मनःपूत अनाचारानें वागावें; आम्हां लोकांवर जुलूम करावे आणि ते आम्ही पहावे, किंवा सहन करावे; अशा नीचेतर स्थितीचा तो तेहमी धिःकार करी! स्वदेश, स्वाधीनतेंत असणें हेंच, आपलें सर्वोत्कृष्ट भूषण असें तो मानी. खरोखरच तो, स्वतंत्रता देवीचा निःसीम व खरा भक्त होता. आणि आपल्या त्या स्वामातृपितृभक्ती ही विरळाच! जीजाबाई ही खरी "वीरपत्नी" होती. तिला केवळ शिवाजीनेंच सर्वी वजून "वीरमाता" असें म्हणविलें. शिवाजीवर जीजाबाईचें अतुलनीय प्रेम असे. तो कोणतीही गोष्ट मातेची आज्ञा घेतल्यावांचून कधींच करीत नसे. असो, तो स्वदेशहितैषि, स्वातंत्र्यप्रिय, स्वधर्माभिमानी, व रणरंगणचतुर होता ~~[illegible]~~ हें सर्वश्रुत आहेच.

अतुल

शिवाजी जसजसा [illegible] होऊं लागला, तसतसे त्याचे स्वदेशहितपर व [illegible] विचारही प्रौढावस्थेंत येऊं लागले. प्रथमतः त्यानें [illegible] आपल्या जहागिरीच्या प्रांतांची सीमा वाढविण्यास आरंभ केला; [illegible] त्यानें वरीच सेनावृद्धि केली; आणि [illegible] आपल्या हिंमतीच्या बळावर विजापूरकरांचा तो [illegible] ला. तेव्हां आदिलशहा आपल्या धन्याचा दुष्ट [illegible] स्वामिद्रोही आपल्यावर अवकृपा होईल; असे [illegible] त्याने विचार दादोजीच्या मनांत येऊं [illegible] निष्ठेनें वागणाऱ्या मनांत चिंतेनें घर केलें. [illegible] आज कसें काय होतें? कोणी सांगावें! अशा विचार[illegible] तरंगांत दादोजी एकसारखा तरंगत होता. त्याच्या शांत मन त्याची [illegible] एकसारखी चालू होती. तितक्यांत, शिवाजीनें पुरंदर किल्ला सर केला. तेव्हां तर तो, सात्त्विक वृत्तीचा, लब्ध, पापभीरु, सदसद्विचारी शांत व गंभीर मनाचा दादोजी अगदींच घोंटाळ्यांत पडला! त्याला अन्नपाणी गोड लागेना; सुखानें निद्रा येईना; कोठेंच स्वास्थ्य वाटेना; आतां कसें होईल काय होईल? आणि मी लेंकरूं? काय करूं? ह्याच विचारजाळ्यांत तो गुरफटला! शिवाजीला सामोपचाराच्या किंवा युक्तिप्रयुक्तिच्या चार गोष्टी सांगितल्या, तर तो निःसंशय ऐकेल; असा त्याच्या मनाची खात्री होती. परंतु शिवाजीवर तो हात तरी अन्याय करतला? असे विचार त्याच्या मनांत आले की, तो सावध राही. सारांश, एकिकडे स्वामि आणि दुसरीकडे वयाचा असे ती त्या विचाराच्या दादोजीची दशा झाली आणि सन १६४७ त केवळ ह्याच चिंतेनें मरण आलेला

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(10) दादोजी परलोकवासी झाला !!!

दादोजी मृत्यु पावला तेव्हां शिवबाजीनें फारच शोक केला. शहाजी, चंदावरसल होता. आणि शहाजीच्या किंवा शिवाजीच्या आज्ञेखालीं दादोजीच्या हातीं होता. दादोजी मरण पावतांच, सर्व लवाजिमा व आपल्या जहागिरीचा कारभार शिवबाजीनें स्वतः कडे घेतला. जिकडे तिकडे हुजरे व मैरे नौकर पाठवून, प्रथमतः पंचवीस हजार मावळे लोक नव्या चाकरीत ठेविले. आणि श्यामराज नीळकंठ यास पेशवा; बाळोबल्लाळ यास चिटणीस; व रघुनाथ बल्लाळ यास लष्करचा सबनीस नेमून राजकीय थाटमाटास आरंभ केला.

सुपे येथें शहाजीचा मेहुणा असे. त्याच्या भेटीस जाऊन शिवाजीनें त्यास कैद केलें. त्याच्या तीनशें पागा व हत्ती घेतले. आणि तेथें [illegible] बसून त्यास [illegible] केलें. चाकण, दादोजी कडे होतें. ते [illegible] फिरंगोजी नरसाळा हवालदार यास नेमून किल्ला [illegible] घेतला. पुरंदर, सुपेका व संजीवन [illegible] केले आणि सन १६४८ त राजगड किल्ला [illegible] नें प्रारंभ केला. कि ६३

अशा रीतीनें [illegible] प्रांत व किल्ले घेऊन शिवाजीनें नवा किल्ले असे [illegible] आदिलशाही समजताच, त्यानें त्यास असें कळविलें [illegible] बादशहाचा चाकर असून पादशहाचा [illegible] आहेस; जबरदस्तीनें प्रांत व किल्ले घेतोस; रयतेस व आमच्या प्रजेस वारंवार पीडा देतोस; हें चांगलें नव्हे. असो, आतां गतगोष्टींचा आम्ही विचार करीत नाहीं. आजपर्यंत तूं आम्हांशीं जें अन्यायाचरण व अयोग्य वर्तन केलें, त्याची आम्हीं उदार मनानें क्षमा केली आहे. तूं हुजुरास ये. आम्हीं तुला चांगला गौरव करूं आणि ~~[illegible]~~ जिंकलेल्या प्रांतांची जहागीर करून देऊन तुझ्या बापाचीची कुटाळूट चुकवूं ।।

आदिलशहाचें पत्र पहातांच, चतुर व धोरणी शिवाजी तेव्हांच समजला कीं, हे दुर्मति व पापकर्मे चवल, दगा करण्यास बिलकुल मागेंपुढें पहाणार नाहींत. आपण विजापुरांत जाण्यास धोका आहे! तेथें गेलें कीं, ते नीच व घातक लोक आपला घात करतील. आपण तिकडे जा~~[illegible]~~ नये ~~[illegible]~~ हें जाणले. असा विचार ठरवित शिवाजी महाराजांत आला. त्यानें आपल्या सुरक्षि

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

विचारलें "प्रिये! विजापूरच्या आदिलशहानें मला आपल्या भेटीस बोलाविलें आहे. आणि माझा सत्कार करावा असा उद्देश ही प्रदर्शित केला आहे. परंतु, मी तिकडे जावें किं नाजाऊं नये? या विषयीं तुझें अनुमत काय? तें ठरवावें, इतक्याचे हेतूनें मी इकडे आलों. तुझा विचार मला काय सांगतो पाहूं?"॥

सईबाई, पतिसेवादक्ष, पतिचें मनोगत जाणण्यांत चतुर होती. ती, शांतपणें म्हणाली.— "नाथ! तुम्ही कोणत्या हेतूनें मला हा प्रश्न विचारला, हें माझ्या अल्पमतीस कांहींच समजलें नाहीं. आणि या प्रश्नाचें उत्तर तुम्हांस काय पाहिजे आहे? हेंही माझ्या ध्यानांत येत नाहीं. कोणत्याही सतिव पतिपरायण स्त्रीस, तिच्या पतिकडून असा प्रश्न विचारला असता "जाऊं नका," असेंच सांगेल. तशांतही सध्यस्थिती व भाविस्थिती मूर्तिमंत माझ्या नेत्रांसमोर असतांना मी "जा," म्हणेन असें आपल्यास कधीं दिसतें काय? आम्हां स्त्रियांना राजनीतिच्या विचारांत [illegible] शिरतां येत नसलें तरी पण आपल्यासारख्यांच्या [illegible] कांहीं समजतें; यावरून मी स्पष्ट सांगतें [illegible] जो हे विचारी, राजकारणी चतुर, दूरदृष्टि, [illegible] कांहीं तरी करून सुखरूप होतील [illegible] मनात देतील. तथापि मी जगदंबेची [illegible] त्याचा नाश आपण करा [illegible] नाहीं. ज्यांनी आज्ञा दिली, तर खुशाल जा. [illegible] असले. आणखी काहे शत्रु असले — त्यांचा नाश करतां पाहिजे तेथें आणि वाटेल तेव्हां जायला तुम्हांस भीति वाटेल! असें मी कालत्रयी हि म्हणणार नाहीं. आम्हां क्षत्रियांस भीति कसली असते? हें स्वप्नांतही माहित नाहीं. तर यवनांची पर्वा कसली! यवनराज्याचे; हिंदुपदपादशाही संस्थापनेचा यत्नी. गोब्राह्मणांचा प्रतिपालक राजाच्या; दुष्ट शत्रुसंहार करणारी भवानी हातांत येत आहे. विदेशीयांचा संहार करतांना कधीं जगदीश्वर माय मरेल तें खरें! समरांगणांतच, त्यांचे व तुमचे चार हात होऊं द्या. तुमचे वडील तेथें आहेतच. त्यांचा सत्कार होईल तो आमचाच. माझ्या अल्प बुद्धिला जें सुचलें, तें आज आपल्यास सांगितलें. पुढें महाराजांची मर्जी आणि भवानी देवीची आज्ञा ——॥

आपल्या कुलीन व प्रिय पत्नीचें मर्मीदर्शक, विचारी व धीरगंभीर तेजस्वी भाषण ऐकून शिवाजीस अत्यानंद झाला.

(12)

आणि शहाजीनें, आता कर्नाटकांतून पेंढाऱ्यांचा मौल्यवान पलंग, चार लक्ष होनांचा हिरेजडित कंबरपट्टा, तलवार, टोप व शिरपेंच पाठविली होती. त्यांपैकीं कमरपट्टा व पलंग मोठ्या प्रेमानें त्यानें स्वईच्छेनें दिला.

शिवाजी, हळुहळू स्वसेनेची अभिवृद्धि करूं लागला. जेथें धनसंचय मिळण्याचा संभव होता; तेथें स्वाऱ्या करून त्यानें विपुल धन मिळविलें. किल्ले व नवीन किल्ले बांधविले. जुन्या व मोडकळीस आलेल्या किल्ल्यांची दुरुस्ती करविली. सन १६४८ त औंढा व पट्टा हे नगर जिल्ह्यांतील बळकट किल्ले त्यानें घेतले. कोंकणांत धाड सोडविला. बाळोटा किल्ला घेतला. कल्याण सर केलें. तेथें आबाजी सोनदेव यानें [illegible] पकडली. ती, त्यानें आदरपूर्वक शिवाजीस अर्पण केली. तेव्हां शिवाजी म्हणाला. "माझी परमेश्वरा [illegible] अशी [illegible] असती; तर मीही असा सुरेख [illegible] असतों." [illegible] शिवाजीच्या [illegible], व निर्व्यसनतेची फारच [illegible]

चौलच्या मु[illegible] शिवाजीनें मुलख व द्रव्य घेतलें. मधील गड [illegible] घेतले. शिवाजी हिंदू असल्यामुळें, [illegible] कांहीं, यांच्या पालखीस अडक[illegible] सांगितलें. "येथें स्वराज्यांत, तेथें [illegible] मुसलमानांच्या [illegible] तुकडे भरलेल्या २२ [illegible] सांपडल्या.

शहाजी कर्नाटकांत होता. असो, आदिलशहानें शिवाजीची उच्छृंखलता कळविली. तेव्हां शहाजीनें "मी स्वतःची व शिवाजीचा आतां कोण आहे. शिवाजीनें तुम्हांस योग्य वाटेल तें शासन करा," असें कळविलें. परंतु अशा उत्तरानें आदिलशहाचें शांतवन झालें नाहीं. तो, फारच क्रोधानें चवताळला आणि त्यानें शहाजीच्या हाताखालीं, बाजी घोरपडे मुधोळकर पांच हजार स्वारांचा मनसबदार होता; त्यास "विश्वासघात करून शहाजीस एकदम कैद करा," असें लिहिलें. शहाजीस कैद केलें कीं, शिवाजी सहजच हस्तगत होईल असा आदिलशहाचा विचार. ~~होता असो~~ आपल्या धन्याची आज्ञा बाजीनें तावडतोब अमलांत आणिली. त्यानें, मेजवानी करतां शहाजीस आपल्या वाड्यांत बोलाविलें. शहाजीच्या मनांत बादशहाचें व बाजीचें कपट येण्याचा संभवच नव्हता. तो सड्या स्वारीनें तेथें गेला. तेव्हां घोरपड्यानें

(13)

केवळ दगा देऊन त्यास कैद केलें. त्याचें सामान व सरंजाम
जप्त केला. आदिलशहास अत्यानंद झाला! परंतु शिवाजी
हस्तगत होईल, ही त्याची उमेद सफाई निष्फळ झाली! सन
न शहाजी कैद झाला. तरी तेव्हांपासून सतत चार १६४८
वर्षें, शिवाजी आपला उद्योग अश्रांत चालवित होताच.
विजापूरकरांचे प्रांत, किल्ले व खजिने लुटण्यास त्यानें
बिलकुल आळस केला नाही. ह्या वेळेस आदिलशहाचें
अवसान, शहाजीचें गांभीर्य व बुद्धिमत्ता, शिवाजीचें चांगली
ओळखून होता; असें दिसतें. सन १६५२ त आदिलशहानें
बाजी घोरपड्यास पुन्हा अशी आज्ञा केली कीं, "इतके
दिवस आम्ही शिवाजीची वाट पाहिली. परंतु व्यर्थ! तो आला नाही. आतां
हुकूम देण्यात शहाजीस चिणून टाका."

आदिलशहाकडे [illegible] म्हणून एक दरबारी
सरदार होता. त्याचा, व शहाजीचा बांधवास स्नेह असे. रणदुल्ला
खांनें, शहाजीला ठार मारण्याचा आदिलशहानें हुकूम दिला हें
ऐकतांच [illegible] आदिल [illegible] मनात रणदुल्ल्या
च्या मनास आपल्याची [illegible] अशी विनंती न करतां.
आदिलशहानें [illegible] धानीच्या गोष्टी सांगितल्या
तेव्हां, त्यानें [illegible] शिवाजीनें तुमचा अपराध
केला असल्यास, शहाजीस [illegible] तुम्ही त्याची शिक्षा देतां! हा न्याय
काय? असा [illegible] आमच्या कुराणांत सांगि
तलाई आहे? [illegible] विपरीत आचरण होतें
तेथें इमानदारही राहू [illegible] म नो देवाची सत्ता होत
ते. त्यावेळें तुमचा अपराध केला, त्यास तुम्ही योग्य ती शि
क्षा करा. या विषयीं मार्तें कांहींच म्हणणें नाही. पण असा
अन्याय करणें तुम्हांस अयोग्य. शहाजी मालकनिष्ठ आहे
त्याच्या हिताकरतां मी झटतों. हे खरें. परंतु यापि, मी नेकल त्या
[illegible] न मीतें नाहीं तरी सांगतों; असें तुम्ही समजून नका. जें हली,
त्या समदीतीस अनुसरून राज दिसेल; तें सांगणें मालें मुख्य
कर्तव्य आहे. आजिजें त्याचें दिसतें तेंच, मी स्पष्ट सांगितलें.
या तुमच्या अन्याय कृतीस जग काय म्हणेल? हा ही विचार
पहा! शहाजीस कैद केल्या दिवसापासून शिवाजी विजापू
रेच दुरके आला? ~~हें मनांत आणा~~ तें पहा! जगानें तुम्हांस अन्यायी
ठरलेले, म्हणून त्यानें ठोकेनेना. इतक्या करतांच तुम्हांस दोष
देण्यापेक्षां औपत्याकडे येऊन येथून निघून जाणें; असा
निर्धार केला मीं त्यावेळीची परवानगी मागण्यास आलों
~~आहें~~ पुढें तुमच्या मर्जीस येईल तसें करा. ॥

आदिलशाहास रणदुल्लाखानानें सक्त भाषण करून दिलें; तें हें कीं "शाहाजी हा विजापुरांत येऊन पडला." असा बाजी घोरपड्यास दुसरा हुकूम दिला. रणदुल्लाखानानें स्नेहास स्मरून मित्रप्रेम गाजविलें; म्हणून शाहाजीचे प्राण वांचले. तरीही त्याचीं शंभर वर्षें तेव्हांच भरली होतीं; शाहाजीच्या मुक्ततेचा दुसरा हुकूम नेणाऱ्या जिलीबेदारास, रणदुल्लाखानानें बजावून सांगितलें: "शाहाजीस चिणून ठार मारण्याचा हुकूम घेऊन स्वार गेला आहे. त्याच्या पूर्वीं, तूं तेथें जाशील; तरच त्याचे प्राण वांचतील. हें ध्यानांत ठेव आणि होशियारीनें त्वरा करतें जा. तूं सत्वर तेथें जाऊन शाहाजीचा जीव वांचवून त्यास येथें घेऊन येशील; तर मी तुला दुप्पट सोनें बक्षीस देईन! हें अतिन्याय पूर्ण समजून आज्ञेप्रमाणें वर्तन कर."

दुसरा जिलीबेदार तेथें येण्यापूर्वींच घोरपड्यास पहिला हुकूम मिळाला. [illegible] घोरपड्यानें शाहाजीस खड्यांत [illegible] विचार; रात्र त्यास दुसरें आज्ञापत्र [illegible] त्यावरून त्यानें शाहाजीस खड्यांतून बाहेर [illegible] मरणासन्न सोडिली आणि तो [illegible] विजापुरास आला. सुमारें चार दिवस शाहाजी [illegible] होता. त्यानें आदिलशाहानें व रणदुल्लाखानानें [illegible] उपकार [illegible]; आदिलशाहानें आपल्या औरस [illegible]. शाहाजीचें व शिवाजीचें सख्य [illegible] तरी असें होईल त्याच्या मनांत येऊन चुकलें असावें; आणि [illegible] आज्ञा रणांतून दिसूं लागले. नंतर, शाहाजी तंजावरास गेला. त्यास जातांना रणदुल्लाखां सांगूं लागला: "आजपासून तूं, घोरपड्यावर विश्वास ठेवूं नकोस. तो विश्वासघातकी, केव्हांही कसा घोटाळ्यांत पाडील? याचा नेम नाहीं!"

सन १६४९ त मोरोपंत पिंगळे शिवाजीच्या नौकरीस राहिला. सन १६५६ त शिवाजीनें चंद्रराव मोऱ्याचा जावळी प्रांत घेतला. सन १६५७ त दिल्लीपति शाहाजहानास कैद करून महत्त्वाकांक्षी औरंगजेब तख्तनशीन झाला. सन १६५८ त विजापूरकरांच्या तैनातींतील सातशें पठाण शिवाजीकडे आले आणि "आम्हास तुमच्या चाकरीस ठेवा" अशी विनंती करूं लागले. त्यांविषयीं चांगल्या बातमीदारानें शोध करून ते, कपटानें आले नाहींत, अशी खात्री झाल्यावर त्यांस त्यानें आश्रय दिला. आणि राघो बल्लाळ अत्रे याची त्यांवर नेमणूक केली. सन १६५९ त इखलासखान हबशी याचा पराभव [illegible]

करून आला. परंतु तो, शिवाजी येत आहे असें ऐकून च मागें फिरला.
ह्यानंतर आदिलशहानें शिवाजीस पकडून आणण्याकरितां
किंवा संधी सांपडल्यास ठार मारून आपल्या नावाची दुगदुग
दूर करण्याकरतां, जय्यत तयारीनें अफजलखानास पाठविलें.
अफझुलखान शिवाजीस ठार मारण्याकरितां किंवा तसें न जमल्यास
पकडून नेण्याच्या निश्चयानेंच आला होता. परस्परांशी स-
ख्यत्वाचें भाषण सुरू होऊन खान आपला उद्देश सिद्धीस ने-
ण्याकरतां प्रतापगडीं आला. शिवाजी ही सावध होताच.
त्या उभयतांच्या भेटींत, खानानें शिवाजीस इतकें दृढालिंगन
दिलें कीं, शिवाजीच्या श्वासोच्छ्वास कोंडून प्राण जाण्याचा प्रसंग
आला! तेव्हां "खानास ठार मारल्याशिवाय आपले प्राण वांचत
नाहींत," असा विचार करून शिवाजीनें खानाच्या पोटांत
खंजीर खुपसला [illegible] त्याचें पोट फाडिलें!
तितक्यांत, [illegible] त्याच्या हातचा [illegible]
नें शिवाजीवर [illegible] वार केला. परंतु जिवा-
जीच्या अं[illegible] त्याचा [illegible] त्याचा हात
च्या [illegible] होता हि. अफजलखां मार-
ल्यानंतर, शिवाजीनें [illegible] खानाच्या फौजेवर हल्ला
करून तिची [illegible] केली. खानाची बहुतेक
सेना ठार झाली व [illegible] बाकी राहिलेली वांचवून
विजापुरास [illegible] आदिलशाही फौजेनें पन्हाळ
गडास वेढा घातला. [illegible] शिवाजीनें राजापूर जातांच
चाल केली करून तेथील आदिलशाही ठाणें उठवून पुन्हां
दाराशहीं कैद केलें. सन १६५९ त प्रतापगडावर भवानी
देवीची स्थापना झाली.

शहाजीच्या मनांत बाजी घोरपड्यास चांगली शिक्षा
करावी असें होतें. परंतु त्यास तिकडची तशी सवड मिळेना.
पुढें त्यानें, शिवाजीस लिहून पाठविलें कीं, "तूं सवड
पुन्हा असल्यास तर बाजी घोरपड्यास चांगलें शासन
करून त्याचा सूड उगवशील. माझ्या त्या विश्वासघाती-
नें फार छळ केला आहे! मी ही, त्याचा समाचार घेणार
असतां; परंतु मला अजून तशी सवड नाहीं." शिव १६५१
शिवाजी पन्हाळ्याहून आला आणि त्यानें, घरीं त्याच सुमारास
स बाजी घोरपडा व त्याचे तीन हजार सैनिक वीर त्याच्या
सरसे कापून काढिले! बाजीचा पुत्र म्हाळोजी आजोळीं
गेला होता, म्हणूनच वांचला.

(16)

शिवन

सन १६६२ त आपल्या पराक्रमि, विजयी, व भाग्यशाली पुत्रास भेटण्याकरितां शाहाजी पुण्यास आला. तेव्हां मातापितृभक्त, धीरोदात्त सुपुत्र शिवाजी पित्याच्या दर्शनाला तेलें पांच कोस सामोरा गेला. शाहाजी सन्निध येतांच शिवाजीनें दंडवत प्रणाम केला. पितापुत्रांची ते काळं झालें भेट झाली. आनंदाश्रूंचा अनिवार पूर लोटला. शाहाजी पालखींत बसला. शिवाजी पायींच चालत होता. भरदरबारांत शाहाजीस, शिवाजीनें नेऊन सिंहासनावर बसविलें. आणि परमवंदनीय, परमपूज्य पित्याच्या पादुका बगलेस मारून तो परम लीनतेनें उभा राहिला. तेव्हां शाहाजीच्या जो [illegible] व आदर संचार झाला व जी शिवाजीनें मनःपूर्वक जी पितृभक्ति प्रकट केली; ती खरोखर अवर्णनीय आहे.!!

शिवाजीच्या सर्वच [illegible] वर्णन अशा [illegible] औरंगजेबानें शाइस्ताखानास [illegible] पाठविलें. सन १६६३ त (१६६२) शिवाजीनें खानावर छापा [illegible] त्याची बोटें छाटिली व आपल्या पुण्यास [illegible] [illegible] १६६४ [illegible] जाते वाढी तोडी धनाढ्य सुरत [illegible] लुटलें तेथें विपुल लूट मिळाली. [illegible] व सिंधुदुर्ग किल्ला बांधण्यास सुरुवात [illegible] केली.

[illegible] शिवाजीच्या [illegible] विस्तृत सांगितला. उत्तरेस [illegible] शिवाजीचें व त्याच्या मुत्सद्यांचें [illegible], तें थोडक्यांत सांगून ~~[illegible] किल्ल्या विषयी आ-[illegible] पूर्ण करूं.~~ पुढें लेऊं?

शिवाजीनें शेंकडो किल्ले बांधिले. कित्येक नादुरुस्त किल्ल्यांची दुरुस्ती केली. आणि नवे बांधलेले व दुरुस्त केलेले किल्ले, भरभक्कम (अजिंक्य) केले. त्या किल्ल्यावर किल्लेदार, अधिकारी व [illegible] सैनिकगण, शिबंदी, शूर, व स्वामिसेवानिष्ठ असे [illegible] ठेवले. हा सर्व [illegible] वर व दुर्गपतींवर भरंवसा ठेवण्याचें, यास विचार पडत नव्हे. [illegible] कितीही जबर शत्रु आपल्यावर चाल करून आला तरी त्याची आपल्यास पर्वा [illegible] नाहीं. परंतु सिंधुदुर्गाची अशी तटबंदी अशी तयारी नाहीं. तसेंच [illegible] मार्गानें शत्रु आला, तर [illegible] त्यास [illegible] दिसतो. एतदर्थ, जलमार्गांत किल्ले बांधून [illegible] स्वराज्याची सुरक्षितता करणें भाग आहे; अशा अर्थाचे शिवाजीचे उद्गार [illegible]

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

मोरोपंत पिंगळे म्हणाला. "महाराजांनीं किल्ले बांधण्याचा कार्यक्रम
असें स्पष्ट दृश्य निर्माण केलें आणि हल्लीं फौजफांटा व आरमाता
चीही चांगली व्यवस्था आहे. त्यामुळे या सर्वांनीं कितीही
सेनाबळ संपन्न शत्रु आला, तरी आपल्या प्रजाजनांकडे
वक्रदृष्टि करून अवलोकन करण्याचें सामर्थ्य होणार नाहीं.
मग आपण स्वतः किल्ले बांधण्याचा महाराज कां विचार करीत
आहेत? हें माझ्या ध्यानांत आलें नाहीं."

शिवाजीनें सांगितलें. "पंत! तुम्ही फार शहाणे व सावध
आहां! हें जरी खरें, तरी या गोष्टीचा बरोबर पोक्त विचार
करून बोलत नाहीं; असें मला वाटतें. शेताच्या संरक्षणाकरितां,
कुळंबी जसे माळे बांधतात; तसेंच राज्य रक्षणार्थ किल्ले.
पालनकर्त्यांना तिजोरींनीं जशी मजबूती येते; तशीच राज्यांस कि-
ल्ल्यांनीं येते. किल्ले चांगले मजबूत असले, म्हणजे युद्धोपयोगी
जनमसिद्धता अ[illegible], किल्ल्यांत तीरकमठा, विषाम्बु, स्वराज
निष्ठ, स्वामिहित [illegible] व [illegible] किल्ल्यांत ठेविले," असा हट्ट निश्चयानें
लढणारा असला; तर [illegible] सैन्य फार प्रबळ परकीय
शत्रु देखील [illegible] किल्ले [illegible] तांव कितीही मरून जाईल!
मग इतर संपत्ती [illegible] त्याच्या नंतर आणि तुम्हां
सारख्यांच्या बुद्धि [illegible], बहुतेक किल्ल्यांचें काम
चांगल्या प्रकारें [illegible] असल्यामुळे किल्ले सु-
स्थितींत आहेत [illegible] त्याप्रमाणें हीं आहेत खरें.
परंतु ते, माझ्या [illegible] मताप्रमाणें जंजीरा
चा किल्ला फार [illegible] आहे. [illegible] वाखाणण्याजोगे
भवानी देवीची फार [illegible] केली. ते ही देवी तें मला
मालवण येथें तसा किल्ला बांधण्याची आज्ञा केली. आतां
आपण तिकडे जाऊं आणि तें स्थळ पाहून तेथें भव्य
व सुदृढ किल्ला बांधूं."

असें सांगून शिवाजी, राजपुर मार्गानें मालवणापासून
दुकोसावर बांदवडमांन बातांवरचें [illegible] लहान बेटें आहे;
तेथें आला. तेथील रामेश्वराचें देवालय शिवाजीनेंच
बांधलें आहे. या देवालयापुढें त्यानेंच दुकान टकशाळेची
स्थापना केली. त्याचा पार त्यानेंच बांधविला. आतां तो पार
अगदीं मोडून गेला आहे. तरी तो महावृक्ष, "शिवाजीचे
वड" असा नांवानें प्रसिद्ध आहे. शिवाजी बरेच दिवस
तेथें होता. त्यानें, तेथूनच किल्ला बांधण्याचें स्थळ असतां
नक्की केलें. तो, जिकडे हारिणे बसती तिकडे समुद्र. मालवणा
तील मेढा व देऊळवाडी यांशिवाय भूमिचें चिन्ह कोठें
च

दिसेल! तरी त्यानें हिम्मत सोडली नाही. हे अद्वितीय पुरुष, भीतीचा स्पर्श, हिंमतीचा पुतळा, कीर्तिनें म्हणेल तें करण्याला, काय होईल तें होवो; पण देवीच्या आज्ञेप्रमाणें स्वराज्यास किल्ला बांधण्याच्या कामीं अविश्रांत श्रम आणि पाण्यासारखा पैसा खर्च करावा लागणार होता, तरी किल्ला बांधण्याचा त्यानें दृढ निश्चय केला.

कांदळगांवास एक महात्मा साधुपुरुष रहात असे. त्याचें शिवाजीनें दर्शन घेतलें. तेव्हां त्या साधुपुरुषानें सांगितलें. "तूं देवी भगवतीच्या [illegible] येथें आला आहेस. तिच्या आज्ञेप्रमाणें येथें किल्ला बांध आणि त्याची सिद्धि कर. तूं स्वतंत्र राजा होणार आहेस. गोब्राह्मणांचें पालन करण्याकरितां तुझा अवतार आहे. तूं यशस्वी होशील. जगदीश्वर तुझें अभीष्ट कल्याण करील [illegible] तुझें सदैव संरक्षण करील."

शिवाजीनें पुन [illegible]. तेव्हां देऊळवाडी व मेढा यांमधून [illegible] पाणी दिसत असे. राजकोट [illegible] पूर्वी [illegible] मेढेकोट बांधून [illegible] मेढा असें म्हणतात. [illegible] पूर्वेस तीन दिशांस तीन दरवाजे होते. त्यांतील [illegible] भागाचे पाषाण अद्यापि दिसतात. आणि तो भाग [illegible] यास बातेंत लोकप्रसिद्ध आहे. जेथें शि[illegible] आहे, तो भाग; राजकोट व पद्मगड यांच्या [illegible] पूर्वी एक तट होती. हल्लीं, निवतीजवळ [illegible] समुद्रांत [illegible] बुरुजांचे, जसे [illegible] आहेत; तशीच स्थिति पूर्वी सिंधुदुर्ग, राजकोट व पद्मगड यांची होती. तें स्थळ शुद्ध बेट होतें असें वाटतें आणि [illegible] न होते अशा स्थितींत होतें. दक्षिणेकडील समुद्राचें पाणी उत्तरेकडे व उत्तरेकडील दक्षिणेकडे प्रवाहानें जात येत असे. आणि त्यांत राजकोट म्हणा किंवा मेढा म्हणा-हात काय तो पाऊण मैल लांब व अर्धा मैल रुंद, जमिनीचा तुकडा असून त्यांत [illegible] लोकवस्ती होती. हल्लीं, जेथें बाजारपेठ किंवा हनुमंदीर आहे; तेथें किंबहुना प्राचीनकालचीं [illegible] अजून लोकांना येतात आणि ह्या जीर्णावशेषांवरून [illegible] झालें तर १५० वर्षांच्या पूर्वीचा जसा [illegible] असें अनुमान होतें. [illegible] १५० वर्षांत [illegible] समुद्राची स्थिती किती पालटली! तीपहा!

कारदूर कशाला? गेल्या ७५ वर्षांपूर्वी आपल्या दारांतील आरवली समुद्राचें पाणी मालवण आणि उत्तरदिशेकडून येऊन

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. " Joint project of the "

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com